

Ecclesiae Rssmo. D. Archidiaconi et Parochi Joannis Kapdebo, ex parte vero Ampl. Magistratus Spectabilis D. Lazari Csijki Judicis Primarii Civitatis, Considentibus A. R. D. Josepho Popoi, Capellano Curato Civitatis Spectabilibus item D. D. Nbli. Gregorio Daniel, Nbli. Martino Lengyel, Nbli. Martino Daniel Oratore Comunitatis. Dominis item Antonio Khel et Joanne Xtophori Jark. Votisantibus Confratribus prfatis Congregationis Nbli. Petro Daniel, Nicolai Matskasi, Luca Burnar, Theodoro Biluska, Xtophoro Dsokebin, Luca Jakobi Պ. Աշ. ֆուենապօրը, Աշ. Գրիգորի առ. ներևան Գովեալ պաշտանին մէջ մընաց. եւ հաւ. դասովէցան: Երկուսում ֆուենապօրը ընարրովէց եւ. առնանովէցաւ. Աշ. Անտան Բէրեան Առջի վահճաւ Աշը. Նիկոյ Մօջգաշեան. երկուսում վահճաւ. Աշ. Յուսէփ Աւետիսեան եւ վերջապէս նաաարիւշ Աշ. Պօկտան Գօրաքնեան: Որոնց առնան ըսորի շնորհք եւ երկան կենաք առնեալն օրհնութեամբ կամէցնեն:

(Էրբանութիւն)

ՅՈՂԷ. ԱՍԵՑԻ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՍՆՆՆՆՆՆՆՆ ՎԻՒՒՅՏ

1.

Անքառոս պիւթադրեան իմաստուն մըն է, որուն բարոյական առանձնը կամ վճիռը շատ կանուխ ժամանակ ալ արդէն մուտք գտած էին քրիստոնէայ հասարակութեանց մէջ՝ Փաղբիկ հաւաքում մ'է գրուածքը. վճիռները՝ զեղեցիկ խօսքեր ընդհանուր պարունակութեամբ, քիչ առ քիչ պիւթադրեան սգով, որով շատերուն քով քրիստոնէայ հեղինակի մը գործը կրցած էր համարուիլ, եւ ասով արդէն հնուութեան մէջ շատ տարածուած: Եետոյ երբ լատին Թարգմանութիւնը քրիստոնէայ նշանաւոր հայրապետի մ'իւ մարտիրոսի մ'անունը՝ (Քառասոր Հաովմայ) կապեց քրքուրիկ հեռա վճիռներս շատ առեկի սիրելի եղանակ, որուն մէջ օգտու լուինցաւ. Երեսնիմասդ պէս վարդապետի մը բողբոջները:

Վճիռներն ըստ այսմ բաւական զարմանալի բախտ ունեցած են, զիստորաբար արեւմուտք: Վճառքս բուն հայրենիքը կամ Երուսաղէմի առնչմանը անցած է առանձնեկող հաւաքումը, թէ եւ արդէն Որդիէնէ զովութեամբ կը յիշէ զանոնք եւ թէ եւ յետոյ ալ ոչնչալով վճառականաց հաւաքումնայ մէջ մուտք գտած է առանձնեկող բաւական մէկ մասը: Քաղբիկ բերեա ամբողջութիւն մինչեւ անգամ կորսուած կը համարուէր նաեւ:

քանի մը տարի յառաջ, երբ իշուէր գիտնականին յաջողեցաւ գտնել ամբողջական յայն բնագիրը կրկին ձեռագիրներու մէջ, որոնց մին (Պատմական մագր.) Ժ. Գարէն է, միւսը (Վասիկանի) Ժ. Գ. Գարէն: Երանցում առեկի լուսագահան էին՝ իրրեւ ամբողջութիւն՝ մեր միւս գաղցնիները կամ Սեբաթիք. բայց սարգրան Սեբաթիքը քիչ մը զարմանալի եւ բնայիթ սեին: Նաեւ որ հոն վերջնականապէս թաղուած է յայն հեթանոս փիլիսոփայն, եւ միայն հեթանոս Հաովմայ հեղինակ է հեղինակ: Երկրորդ՝ գտնէ կրկին խմբագրութիւնը եղած են, մին համառու եւ միւսն՝ ընդարձակ, վերջինս միայն ներկայացնելով գործը լիակատար ամբողջութեամբ. բայց երրորդ՝ երկու խմբագրութիւնք ալ բոլորովին այլապէս ու հիմնովին բարեկալուած են, վճիռները՝ յաճախ ճշտեցան Ս. Գրոց խօսքերով, ընդլայնուած, առնէ պիւթադրեան հեղքը ընդունած, զաւ. քրիստոնէական քրտութիւն մ'եղած նայրէ նայր:

Երկուր Գարէն գիտնաց համար միայն Լատին Թարգմանութիւնը պահած էր Սեբաթիք գործը ճշգրիտ կամ յայն նախորդագրին համամաս. եւ ճիշդ այս Թարգմանութիւնը վճիռ նիւթ եղած էր արդէն ի սկզբանէ: Թարգմանիչը Ռուսիկան կամ՝ ինչպէս Երեսնիմասդ կ'անուանէ՝ Գրունիկոս յառաւորաւ մը կը իջնով յայտարարած էր որ այս Սեբաթիքն այն է որ Հաովմ. հեթանոս կը կոչուէր՝ Սեբ. եւ բովանդակ գրութեան զէմ մեծապէս տարբերցաւ Ս. Երեսնիմասդ, որ իբր չորս տեղ խառն է այս մասին, բացարձակ յայտարարելով որ հեթանոս էրը մըն է, Պիւթադրեանի մը գործն եւ ոչ քրիստոնէական, ուստի թէ կը կարգադրուէ՝ գտնէ իբր փիլիսոփայի մը գործը կարգադրուի եւ ոչ թէ իբրեւ եկեղեցական գրուածք: Այս բողբոջները նոյն ժամանակ գտնէ մասնական յաշուութիւն ունեցան: Ս. Աւ. գառախոս օր 415ին առիւտին իբր Ս. հեթանոսի գրութիւն կը համարէր վճիռներն, ուստի ոչնչալով վճիռներն որ անմիաբան էին եկեղեցական վարդապետութեան, մեկնաբանելու եւ համալայնեցնելու կ'աշխատէր, սերիշ տեղ մը իբր 427ին կը յայտարարէր որ պէտք չկայ մեկնելու աշխատիլ, վասն զի «յետոյ կարգադրի որ Սեբաթիք փիլիսոփայի գործն է այն: Անվանը եւ խոտելի զբոյց այն ցանկը որ Գեղարքայի քահանայապետի կը արուի, այս առանձնեկող ալ խոտելի զբոյց ցանկին մէջ առած է: Բայց նաեւ այսպէս միայն յաշուութիւն ունեցած է Ս. Երեսնիմասդ՝ Ուղի եղանակ արդէն Նախադր՝ նոյն իսկ Ս. Աւ. գառախոսի փիլիսոփայի վրայ յետոյ՝ կը զոգնէ առանձնեկող Ս. հեթանոսի ըլլալը: Բովանդակ միջին Գարէն մէջ ալ եւսագրեամբ կարգադրուած է, ինչպէս կը ցուցնեն անթիւ ձեռագիրներն նոյն Լատին Թարգմանութեան, որոնց երկուրը է՝ Լ. Գարէն եւ, միւսները Ժ. Ս. եւս Գարէն: Գիլգեմայստէր գիտնականը՝ որ առանձինն եղած է որ այս ամէն ձեռագրաց համամասութեամբ ընտրի հարաարակութիւն մ'ըղած է, երկար ցուցակ մ'ալ մեր առջեւ կը զնէ Սեբաթիքի տպագրութեանց, թուով իբր 30: Այս ամէնուն մասին յետոյ առիւթ կ'ունենանք համառօտութեամբ:

Գիտանոց՝ սըշ, փ մեծ և մանօթ է՝ բոլորովին
անհամար ձևացած է Սեքստոսի հայերեն թարգ-
մանութիւնը, որ մեծապէս պիտի նպաստէր անոնց
աւտոմատարութեանը: Յիշենք. Գիգիւմայտեր՝ որ
լատին բնագրին, այլապիսիեալ տարբեր է յոյն
բնագրին մնացորդներուն օգնութեամբ կը ղեկնար
վերակողմէլ նախնական հասարակութիւն, անկողնի
թիւնքը պիտի որոտ հայերենին՝ ի՞նչ առնչու
անհար, քանի որ հայեր բնական ճշգրիտ թարգմա-
նութիւն մըն է՝ հնունթեամբ ալ պատասխանի:
Նաեւ այսօր՝ երբ յոյն բնագիրը լիակատար գտնուած
է, իւր արժէքը չի կորսնցնիր հայերէնը. քանի որ
ստանդարտ գէպո գարեթով ալ հնազոյն յոյն ձե-
ռագիր մը կ'ընթերցուի՝ որով թարգմանուած էր,
քան նոյն իսկ Պատմութիւն ժ. գարու ձեռագիրն՝ որուն
հետ մեծաւ մասամբ կը համընթանայ: Արժէքը
շահագանցող մեծ կ'ըլլար, ի՞նչ է քանի որ թերի պա-
կատութիւններ բաւանալ կարելի ըլլար ընտրելագոյն
հայ ձեռագիրներու գիտաթղթը:

Հայերէնին գլխաւոր պակասութիւնն է նոյն
իսկ իւր հնունթիւնը: Բնագիրն այնպէս ինչպէս կը
գտնենայք մեր Մատենադարանին ձեռագրին մէջ,
որտեղու գորշը վրան կը կըն: Եւրոպայիսն է ա-
ղաւաղութիւնը շատ տեղ. բայց մանաւանդ այն
գլխաւոր թերութիւնն ունի որ վերջին կէտը մա-
նուածող թէ աւելին իսկ՝ պարզապէս կը պակսի:
Մեր օրինակն իբր 200 վճիռ միայն կը պարունակէ,
որ բուն է ամբողջին իբր քառորդը, մնացեալը կոր-
սուած է: Նոյնպէս է՝ որչափ կրնանք կշռել՝ նաեւ
վերնետոյ օրինակը: Եւ առկայն հայ թարգմանն
ամբողջութեամբ փոխադարձ որ Սեքստոսի գործը,
ինչպէս կը վկայէ մեր Մատենադարանին նոյն ձեռա-
գրին ուրիշ մէկ կտորն՝ ուր կարելի եղաւ գտնել
թերի մասնէն բազմաթիւ վճիռներ: Եթէ յաջորդ
տողերն՝ որոնց նպատակն է մանօթ հայ բնագրին
հրատարակութեան հետ՝ համառօտիւ մանօթա-
ցանել մեր ընթերցողաց Սեքստոսի գործին մասին
կարեւոր գիտելիքները, ուրիշ օգուտ իսկ չունեն
նային, բայց միայն գրգիշ մ'ըլլաւ մեծագոյն հաւ-
աքմանը մէջ պարտելու եւ բախտով մը լիակատար
օրինակ մը երեւան հանելու, քանտարակութեան հետ
մեր շահ մ'եղած կ'ըլլար: Ար յուսանք որ մեր
այս աշխատութիւնն ի գերեւ չ'ընկն:

Սեքստոսի հայերէն թարգմանն մեզի մանօթ
գրուածքներ կրկին են, մին առյառաւի, միւսը հա-
մառօտ զերկուցում մը: Առաջինը՝ Սեքստոսի պիւ-
թագրեան իմաստասիրի բարոյականութեամբ, խո-
թագրով փոքրիկ յօդուած մըն է՝ որուն հեղինա-
կին մանօթ չէ տալաւին հայ թարգմանութիւնը:
2գիտենք թէ Կարկիւն է ասիէ հետեւցնել որ այն
թամանակ տակաւին վերնետոյ հուաքման մէջ
մուտք չէր գտած այն ձեռագիրն՝ որ կը պարու-
նակէ Սեքստոսի վճիռներու ալ: Երգուածագիրը կը
նշանակէ որ Սեքստոս Օդոնտոսի թամանակից
պիւթագրեանն իմաստասէր մըն էր, որ թէեւ
յուսանքը գրած է, բայց իւր Մատենութեանց լա-
տին թարգմանութիւնը միայն մնացած է հիմա:»

Կը գովէ Սեքստոսի ողջամտ փիլիսոփայութիւնը
և կ'աւարտէ դիտողութեամբ՝ թերեւս այդ ժամա-
տասիրին առածներէն են մեր թարգմանչը նախնի
յոյն իմաստասիրաց առածներուն մէջ Սեքստոսի
անուամբ կրչածածներն ալ:» (Սփ. Հայկ. Բ, 19,
38, 35): Վերջինը այն առածներն են, որ «Բանք
իմաստասիրաց» հուաքման մէջ կը գտնուի, եւ
որոց մասին յետոյ առիթ ունենանք խօսելու:
Բայց ի ասոնցմէ՝ թուով չորս հատ աշխարհաբար
թարգմանութեանց յառաջ կը բերուին լատին
թարգմանութեան համեմատ 22 առածներ ալ, իբր
օրինակ Սեքստոսի վճիռներուն, կամ Մատենու
թէեանց գրքին զարգիտք մը տալու համար:

Երկրորդը համառօտ զերկուցում մըն է վե-
նետոյ օրինակին առթիւ, զոր գրած է Հ. Գ.
Ջորդ. Դանթեսը թարգմանութեանց շարքին մէջ,
այսպէս՝ «Քսիտոս» (Sixtus) վերակաւաւ այսպէս
նշանակուածն է մեր գրչագիրը, է Բրեստաւ կամ
Բուստաւ օմն, որուն ընծայուած է համառօտ
գրուած է եւ հայիկան թարգմանութիւն մ'ալ
ունեցած: Լատինականն ալ կայ այս երկասիրու-
թեան ի յունականն, որ կարուած է թարգմա-
նեալ ի լատինականէ ի վերջերջը գարուն: Խորո-
գիրն է. Sixti sive Xysti sive Sexti Enchir-
dion: latine versum a Rufino. Թարգմանիչն
մանաւոր ընծայակաւաւ մը կ'աղչէ զայն առ.
Աղբարդանէ՝ կոչելով քաւ «գաւառ իւր ըստ հո-
գայոյ», նոյն ընծայութեան զբոյն մէջ՝ հեղինակին
համար կ'աւանդէ թէ եպիսկոպոսական աստիճանն
ունեցող անձ մ'ըլլայ, եւ վկայական մահաւամբ
նահատակուած: Այդ նախաբանը՝ բնականաբար
չկայ ի մեր թարգմանութեան, որ ի յունէ եղածն
է բաւական ընտիր օճով եւ լեզուով. չենք գիտեր
երբ եւ որտեւ ձեռագրէ: Հին իմաստասիրաց խոս-
քերուն հրատարակք քաղաւած մ'է այս հատըր-
ծոյն, եւ որոց հետքը կ'ընկուայ առ Պրոփիլիքի,
Գինովիլիայ, Պիւթագորայ, Գինովիլիայ, Բու-
նովիլի, Սրոգիլի եւ այլոց. չորս հարիւր քառեւե-
ւօթէ՝ առանց կամ՝ փճական խօսք ի լատին թարգ-
մանութեան, մինչ մեր չունի անոր ամբողջութիւնն
եւ թուի երաժարածուսմ:

Այս աշխատութեանց մէջ՝ որոնց վրայ աւել-
ցնենք էւ այժմ՝ այն գլխաւոր կէտն ալ որ յոյն

1 Մատենադարան Հայկական թարգմանութեանց
նախնացը, Ա ձեռն. 1889, էջ 749-50:

2 Վերջերջը գոր յայտնապէս անհիշէ՝ է նոյն իսկ
վերջ համառօտն յիշուած վճիռը նկատելով. բայց տառի
թարգմանիչն Ռուսիոն՝ որ Ս. Յերոնիմայ հետ այնչափ
վճիռ ունեցաւ, մասն է 410Թ, ուստի է, գարուն վիճիւր:
Սեքստոսի լատին թարգմանութիւնն Գ. գարուն վերջերն
է. Երեւանի մէջ ի՞նչ նոյնն արդէն 392Թ: Ասանց մասին
անս նաեւ յետոյ:

3 Գորգորայ է Վարդանէն, այս առան անձի մը
նախնան է Ռուսիոն շատ ուրիշ գործերը. սակայն ինչպէս
մտադիր կ'ընէ Գիգիւմայտեր՝ Վարդանտի չէ ուղղուած
յառախարան-նամակը, քանի որ ձեռագրաց համառօտ յի-
շուած անանք է ուղղագոյն ի պակասման: Աղբարդան:

4 Այստեղ (427) առան անին հնազոյն լատին աղա-
գրութիւնը: Գիգիւմայտերի հրատարակածն ըստ ձեռա-
գրաց անի արդէն 451, իսկ յոյն բնագիրն շատ աւելի՝ իբր
610 վճիռ:

1 Յեւ «Բուզան-Կը 1853, Թիւ 21, էջ 336՝ «Բա-
րդայան Առանները բաւերն տալ:

ձեռագրերն այն հանգամանքն որ շատ թղթեր (յառաջագետք Թղ. 203—5) շրտառած են մեծագետ, գծուարձնեմունքի եղած յաման, եւ նաեւ բարդութիւն մշտած տողափնջերն եւ ուրիշ տեղեր: Այս տեղերը մեծ մասամբ լրացանքի գիրքն եղաւ: Եւ յետո՛ւ թեամբ մէկ կողմանէ բառերու եւ տառերու մեծաքանակութիւնն միտս կողմանէ համեմատութեամբ յոյն բնագրերն: Բայց կան վերջնական տեղեր ալ, զորոնք միայն գուշակութեամբ լրացնել կարելի էր: Այսպիսիները կրնան գիւրաւ զանազանութիւն նաեւ անով որ, անկիւնաւոր փակագիր [] մէջ առած ենք, բայց աստի յանօթութեանց մէջ նշանակած իւրաքանչիւր տեղը: Հնագոյն եւ ընդարձակոյն հայ ձեռագրեր մը գիւրաւ շատ բազմաթիւ էր նաեւ այս կողմանէ:

Կանօթութիւնը ակամայ երկար եղած, եւ թէ եւ ընթերցողաց շատերուն շորացմամբ երեւած թերեւս, անհրաժեշտ էին գլխաւորաբար հայ եւ յոյն բնագրաց համեմատութեան անտակաւով, եւ իրենց յայտիս համաձայն Բաւաղմատութեանս կարեւոր մասը կը կազմեն*, որով յետոյ պէտք պիտի չունենանք երկարօրէն զբաղել այն խնդրով թէ ինչ աղբիւր ունի հայր յոյն նախաբնագրին հետ, եւ թէ այս կամ այն մէջին բացատրութիւնք ինչ իմաստով են, եւ նման կէտեր՝ Բնագրերն ետքը կը կցենք համառօտ առաւմտաբնութիւն մը: Սկզբնորէ գործիք՝ անոր այլեւայլ լեզուաւ խմբագրութեանց, եւ յառաջագետք ի հարկէ հայերենին մասին:

(Հարաւորութիւն)

4. 8. 8.

Միայն ստորագիտ եւ կրկնագիտ, եւ յաման ալ ընդ Բաւերք՝ թեւեւ բոլորգիտ եւ պայծառ* յաման անմարտ եւ իրաւս կից են: Բնագրութեան մասին ուրիշ կը զարնեն «գծագրերն», «տառագրերն» եւ նմանք զորոնք փշա նշանակած ենք, ինչպէս ուղղագրութեան փառ ամեն պէտքերուն թիւնք:

* Ստակոսն նոս Թերթիս մէջ աստիղդ ծնորաբնունութիւն երեցաւ զնեկ ամբողջ ծանօթութիւնները մի առ մի երկարօրէն, ուստի զայնք ընդեր: Կրնան նոյնքը ստեղծուի զորոյնս առանձին հրատարակութեանս մէջ, որ ընդ ամսովու է:

1 Հայ բնագրեր մը ձեռագրերն մէջ տեղեկատու եւ բաժանաւոր՝ վրձն մը փառն անխառն՝ շատ յաման բարդութիւն անտան եղած: Այս մասին գիւրաւութեան համար վրձնները բաժանցներն եւ թուարկեցիք: Պակարք ճիշդ յոյն բնագրերն համեմատ են. առաջ ամէկ վրձն. այն թիւն ունի համարձեցութիւններն: Եւ անոր յետոյ զորոնք հարաւորապէս յոյն բնագրերն մէջ: Այսով վրձն մը յաւանդեց գտնելը շատ կը դժբախտաբար: Եւ այն պէտքերով թիւնք եւ վրձնագրութեան անպիտանութիւնք՝ իրենց անշուշտ ելածութեան ան պատահաւոր մեկտեղ:

ՄԱՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԵՐՏՈՂԱԲԻՆԵՐ ՓԱՆՈՍՏՈՍ ՊԱՏԻՄԱՆՔԻ ՔՈՆՆ ՎԵՐԲԵՐՆԵՐԸ

Մասն Ընտրին — Վեցերորդ Կարաթիւն:

(Հարաւորութիւն)

11.

«Խախորդ նկատողութիւններ իմաստն ամփոփելով, տեսնում ենք, որ 1) Փաւստոսի պատմութեան մէջ կեղծիքաբար յորինուած՝ Ե. եւ Զ. դպրութեանց կրկնութիւններն անաւտագրական փայլերով նոյն են ըստ խմբագրականի, եւ 2) Ե. դպրութեան կեղծ կրկնութիւնը սկիզբն ստացել է նախորդ դպրութիւնից:

Աժժ՝ դաննալով երկրորդ կեղծ կրկնութեան այն է Զ. դպրութեան Բ-ԺԻ, անունում ենք որ Զ. դպրութեան մէջ չկայ մի անուանացուցակ, որի վրայից Զ. դպրութեան կրկնութեան կազմուած լինելն երեւար. ընդհանրապէս Գ—Ե. դպրութեանց մէջ հեղինակը խոյս է առել ամեն յարմար առիթներում կեկղեցականների անուանացուցակը յիշելուց, կամողկոսացնելու համար զնախարաւ ուղղուած խմբերի, Կերեստի Բիււ. զանդոն ուղեւորուելու եւ Կերեստի գումարած ազգային ժողովների առիթներում: Միեւնոյն ժամանակ այդ երեւոյթին ուղեղ հակադրում է հետեւեալը. հեղինակն ուշք է դարձրել եւ յիշել է միշտ նախարարական անուանացուցակները յարմար առիթներում: Զ. դպրութեան մէջ այդ հետեւադրութեամբ սպասելի էր անսնել նշանաւոր նախարարների անուանացուցակը, մանաւանդ Արշակունեաց իշխանութեան վաւարանալու պատմական գիտութեամբ: Այդպէս ուրեմն տարբեր հարցադրութիւն են ունեցել ներկայ խնդրում Զ. դպրութեան եւ նախորդ դպրութեանց մէջ նրանց հեղինակները: Այնուամենայնիւ նախորդ դպրութեանց մէջ շորս նուագով յիշուած են այս ու այն էջում անուններ, որոնք նոյնանում են Զ. դպրութեան եկեղեցականներից մի քանիսի անունն, ինչպէս են Փաւստոս, Առտատի, Տրիկի, եւ Տրդատ: Այդ հանգամանքից, սակայն, Զ. դպրութեան եւ նախորդ դպրութեանց մէջ կապը չէ, որ նկատելի է, այլ անհրաժեշտութիւնն եւ օտարութիւնը, ըստ հետեւեալի:

1. Զ. դպրութեան անուններն իրենց հայացի ձեւով միանգամայն եւ միաբանութեամբ տարբերում են նախորդ պատմութիւնից: Եւ, Եւ, Եւ մասնիկները Գ—Ե. դպրութեանց մէջ